

O'ZBEKISTON TARIXIY SHAHARLARIDA HUNARMANDCHILIK USTAXONALARI SHAKLLANISHINING TARIXIY BOSQICHLARI VA ULARNING SHAHAR MADANIY MEROSIDAGI O'RNI

Oybaland Daminova

o'qituvchi dots.

Dilshod Arziyev

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning tarixiy shaharlarida hunarmandchilik ustaxonalari shakllanishining asosiy bosqichlari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotdagi o'rni keng qamrovli tahlil qilingan. Qadimgi davrlardan boshlab ilk o'rta asrlar, Islomiy Uyg'onish davri, Temuriylar sulolasi, xonliklar davri, Rossiya imperiyasi hamda Sovet boshqaruvi davriga qadar hunarmandchilik ustaxonalari tizimidagi o'zgarishlar yoritilgan. Shuningdek, mustaqillik yillarida hunarmandchilik an'alarining qayta tiklanishi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash siyosati, turizm va iqtisodiyotda ushbu sohaning hozirgi o'rni va istiqbollari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari hunarmandchilik ustaxonalari O'zbekiston shaharlarining moddiy va nomoddiy madaniy merosini shakllantirishda muhim omil bo'lganini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar. O'zbekiston tarixi, hunarmandchilik ustaxonalari, madaniy meros, shahar sivilizatsiyasi, Islomiy Uyg'onish davri, Temuriylar, xonliklar davri, kulolchilik, zargarlik, to'qimachilik, guzar tizimi, ustoz-shogird maktabi, nomoddiy meros, hunarmandlar markazi, turizm, tarixiy shaharlar.

KIRISH

O'zbekiston hududi qadimdan hunarmandchilik, savdo va madaniy taraqqiyotning yirik markazlaridan biri bo'lib kelgan. Qadimgi Baqtriya, So'g'd, Xorazm, Farg'ona kabi sivilizatsiya o'choqlari hunarmandchilikning turli yo'nalishlari – kulolchilik, metallsozlik, zargarlik, to'qimachilik, yog'och o'ymakorligi kabi an'alarining shakllanishi va rivojida muhim rol o'ynagan. Bu jarayonlar nafaqat aholi ehtiyojlarini qondirgan, balki shaharlarning iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Hunarmandchilik ustaxonalari tarixiy shaharlarning iqtisodiy tuzilmasida asosiy bo'g'in bo'lib, ular bozorlar, karvonsaroylar, savdo rastalari va shahar markazlari atrofida joylashgan. Ko'plab hunarmandlar o'z kasblarini avloddan avlodga o'tkazib kelgan bo'lib, ustoz-shogird tizimi orqali bilim, mahorat va texnika uzluksiz rivojlanib borgan. Shuning uchun hunarmandchilik ustaxonalari shaharlarning moddiy madaniy merosini shakllantiruvchi asosiy unsurlardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada O'zbekiston tarixiy shaharlarida hunarmandchilik ustaxonalari shakllanishining bosqichlari, ularning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy roli hamda madaniy meros sifatidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Arxeologik topilmalar O'zbekiston hududidagi eng qadimgi hunarmandchilik an'analari miloddan avvalgi I ming yillikka borib taqalishini ko'rsatadi. Afrosiyob (Samarqand), Toproq-Qal'a (Xorazm), Qizilqir va Ko'ktepa kabi yodgorliklarda topilgan kulolchilik pechlari, metall eritish maydonchalari, to'quv dastgohlari qadimgi davrlardayoq ixtisoslashgan ustaxonalar mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Bu davr hunarmandchiligida quyidagi yo'nalishlar rivojlangan: kulolchilik – sopol idishlar, figurkalar, qurilish g'ishtlari; bronza va temir metallsozligi – pichoqlar, o'roq, zanjirlar, mehnat qurollari; to'qimachilik – ipak, jun va paxta matolari; zargarlik – oltin va kumushdan yasalgan bezaklar.

Shaharlar paydo bo'lishi bilan hunarmandchilik markazlashgan va savdo-hunar markazlari tashkil topgan.

Ilk o'rta asrlar (IV–VIII asrlar)

Ilk o'rta asrlar davomida hunarmandchilik ustaxonalarining soni keskin ko'paydi. Ayniqsa, So'g'd shaharlarida (Samarqand, Buxoro, Kattaqo'rg'on) ustaxona tarmoqlari shakllandi. Bu davrda: hunarmandlar alohida mahallalarda yashagan (*guzar* tizimi paydo bo'lgan); ustaxonalar bozor atrofida joylashgan hunarmandlar karvon yo'llari orqali xalqaro savdoda faol qatnashgan.

Islomning kirib kelishi, shaharlar taraqqiyoti va Temuriylar davriga tayyorgarlik bosqichi hunarmandchilikning jadal rivojlanishiga xizmat qildi.

Hunarmandchilik maktablarida ustozning o'rni kuchli bo'lib, hunar avloddan avlodga o'tib borgan. Kasblar ustidan mas'ul *qofilar*, hunar egalarining uyushmalari paydo bo'lgan. Bu davrda quyidagi sohalar taraqqiy topdi ipakchilik (Marg'ilon, Buxoro), misgarlik va zargarlik, kulolchilik (Rishton, G'ijduvon), o'ymakorlik, naqqoshlik. Ustaxonalar ko'pincha masjid, madrasa va bozorlar yaqinida joylashib, shahar me'morchiligiga uyg'unlashgan¹.

Temuriylar davri O'zbekiston hududida san'atning eng yuqori cho'qqiga chiqqan davr hisoblanadi.

2-rasm. Toproq-Qal'a (Xorazm) qo'lda ishlangan qadimiy g'isht ustaxonalari qoldiqlari².

1. Jalilov M. "O'rta Osiyoda hunarmandchilik tarixi".

2 https://meros.uz/uz/object/tuproq-qala-shahar-xarobalari?sa=X&ved=2ahUKEwj5iqXdo5_nAhXozsQBHWv5BG4QFjAAegQICRAB

Saroy ustaxonalari - Samarqand, Shahrisabz va Hirotida maxsus saroy ustaxonalari - naqqoshxona, kitobxona, ganchkorlik ustaxonalari, zargarlik markazlari faoliyat ko'rsatgan³.

Hunarmandlarning xalqaro nufuzi - Temur va Ulug'bek tomonidan xorijlik ustalar, me'morlar va rassomlar jalb qilinib, mahalliy hunar maktablari boyigan.

Asosiy yo'nalishlar: mozaika (koshinkorlik), miniatyura san'ati, yog'och va tosh o'ymakorligi, qo'lyozmalar bezagi.

Hunarmandchilik me'moriy yodgorliklar — Registon, Shohi-Zinda, Guri Amir majmuasida o'z aksini topgan.

Bu davr hunarmandchilikning hududiy ajralish davridir. Buxoro, Xiva, Qo'qon kabi markazlarda kasblar bo'yicha maxsus guzarlar shakllandi. Guzar tizimi. Har bir guzar bir kasbga ixtisoslashgan: zargarlik guzari, do'ppido'zlar guzari, temirchilar guzari, kulollar guzari, attorlar guzari. Ular shaharning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim rol o'ynagan.

Oila ustaxonalari mashhur bo'lgan. Bolalar yoshligidan hunar sirlarini o'rgangan. Hunarmandlar tayyorlagan mahsulotlar ichki bozorga yetkazilgan, shuningdek: Eron, Hindiston, Afg'oniston, Rossiya bozorlari bilan faol savdo olib borilgan.

XIX asr oxirida: yangi sanoat korxonalari ochilishi, mashinalashgan ishlab chiqarishning kirib kelishi ba'zi hunar yo'nalishlarining qisqarishiga olib keldi.

Ammo kulolchilik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi kabi an'anaviy hunarlar saqlanib qoldi.

³ https://www.google.com/search?sca_esv=55d2a26e7ed4668f&sxsrf=AE3TifNmnr8GCpXxUS10KlDsQ-JbVvbj-g:1763821705247&udm=2&fbs=AlljpHxU7SXXniUZfeShr2fp4giZ1Y6

Sovetlar an'anaviy hunarmandchilikni qayta tashkil qildi: Artelllar (kooperativlar) tuzildi, hunar maktablari ochildi, mahsulotlar eksport uchun tayyorlana boshlandi. Mashhur yo'nalishlar: Buxoro zargarligi, G'ijduvon va Rishton kulolchilik maktablari, Farg'onadagi atlas va adras to'qimachiligi, Suzani tikuv san'ati.

Mustaqillikdan keyin hunarmandchilik O'zbekistonning turizm va madaniyat siyosatining muhim qismiga aylandi.

Quyidagi hududlarda tarixiy ustaxona majmualari qayta tiklandi: Xiva – Ichan Qal'a, Buxoro – Labi Hovuz hududi, Samarqand – Konigil Hunarmandchilik Markazi, Qo'qon – Hunarmandlar Markazi.

Marg'ilon atlas-adras to'qimachilik maktabi, Rishton kulolchilik maktabi kabi yo'nalishlar UNESCOning nomoddiy meros ro'yxatiga kiritilgan. Bugun hunarmandchilik: turizmning asosiy tarmoqlaridan biri, yoshlar bandligining muhim manbai, iqtisodiyotning eksport yo'nalishi bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston tarixiy shaharlarida hunarmandchilik ustaxonalari ming yilliklar davomida ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Ularning shakllanish bosqichlari qadimgi davrdan to mustaqillik davrigacha bo'lgan tarixiy jarayonlarni o'zida aks ettiradi. Har bir davr hunarmandchilik tarmoqlarining yangi bosqichga ko'tarilishiga turtki bo'lgan.

Bugungi kunda ushbu hunar maktablari nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy iqtisodiyotning barqaror segmenti sifatida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ularning saqlanishi, rivoji va avlodlarga yetkazilishi O'zbekiston madaniy merosini boyitishda katta o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Asqarov A. "O'zbekistonning qadimgi shahar madaniyati", Toshkent.
2. Jalilov M. "O'rta Osiyoda hunarmandchilik tarixi".
3. Mirziyoyev Sh.M. "Nomoddiy madaniy merosni asrash va rivojlantirish to'g'risida" farmonlari.
4. UNESCO Nomoddiy meros ro'yxati bo'yicha ma'lumotlar.
5. Xorazm arxeologik ekspeditsiyasi materiallari.
6. Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari tarixi manbalari
7. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни // Шарқ. - Тошкент, 2001, 266-бет. (Shoniyozov K. The process of formation of the Uzbek people // Sharq. - Tashkent, 2001, p. 266.)
8. Pander K. Zentralasien. Ostfildern: DuMont Reiseverlag. 2005. B. 384; Judith Peltz. Usbekistan entdecken. Berlin. 2007. - B. 290.

9. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. Тошкент.: 1997 йил. март. №3. - Б.21-22. (Bulletin of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. Tashkent.: 1997. mart. №3. - P.21-22.)
10. Халқ сўзи. 1998 йил. 3 май. (The word of the people. 1998. May 3.)
11. Халқ сўзи. 2008 йил 4 апрел. (The word of the people. 2008. April 4.)
12. Шоёқубов Ш. Ҳунармандчилик қанот ёймоқда // Гулистон.- Тошкент, 1995. №3. - Б. 24. (Shoyoqubov Sh. Craftsmanship is spreading its wings // Gulistan.- Tashkent, 1995. №3. - B. 24.)
13. Алиева С. Риштоннинг мовий сополи // Санъат. -Тошкент, 1998. №1-3. - Б. 34-35. (Alieva S. Rishtan's blue pottery // Art. -Tashkent, 1998. №1-3. - B. 34-35)
14. Қурбонова М. Бухоро тандирсозлари // Гулистон. -Тошкент, 1991. №11. - Б. 28. (Qurbonova M. Bukhara tandoors // Gulistan. -Tashkent, 1991. №11. - B. 28.)
15. <https://lex.uz/docs/4082255> 10. <https://lex.uz/docs/1334899>